

Валентина САЄНКО

**Щедро обдарований розумом,
дієвістю і душею.**

**Незабутній образ літературознавця
В. Г. Дончика**

Віталій Григорович Дончик, один із когорти незамінних, пішов у засвіти на піку здійснення проекту всього свого життя – підготовки і видання 12-томової «Історії української літератури», на шляху до якого пережив чимало бур і стресів, щоб перевести свою ідею створення новітньої «історії, якої ще не було», у стан успішної реалізації задуму – в надруковані томи після складних і обтяжливих процедур: добору авторського колективу, обговорень і гострих дискусій з приводу напрямів дослідницьких стратегій, практики укладання матеріалу, наявних і наближених до універсальності коректних періодизацій, можливостей поєднання різних індивідуальних творчих голосів у гармонійному звучанні як цілісного оркестру.

Без сумніву, це була щоденна каторжна праця, що вимагала постійного напруження – вливання енергії у координацію і динаміку процесу створення багатотомового видання, яке мало поєднувати риси підручника універсального типу і водночас своєрідної енциклопедії знань з історії українського письменства від давнини до сучасності. Та в цій круговерті Віталій Григорович умів давати раду не тільки собі, при цьому залишаючись зовні спокійним і розважливим, надихаючи на творчу працю, мотивуючи інших зарядом свого ентузіазму і енергії.

І хоч справа написання і публікації низки томів із цього грандіозного проекту ще не завершена, та вже можна зробити попередні висновки про успіхи задуманого і виплеканого зусиллями авторського колективу, керованого ініціатором і продуцентом проекту Віталієм Григоровичем Дончиком, академіком Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

І це лише один штрих до незабутнього образу Літературознавця і Людини з великої літери, що не шкодував сил і здоров'я для створення правдивого реноме України у світі – України інтелектуальної, наукової, творчої і перспективної, заради якої трудився не покладаючи рук як справжній державник. Щоб оцінити огром обов'язків, які добровільно поклав на свої плечі Віталій Григорович, варто послатися на максимум, яку прикладають до характеристики творчого подвигу Бориса Грінченка, про якого говорили, що він більше працював, ніж жив, а у Віталія Григоровича не вистачило життя, щоб переробити всю задуману роботу.

І тут спадають на думку чимало аналогій з української літератури, кращі представники якої слугували для відомого літературознавця взірцевими трударями на ниві вітчизняної культури, які дбали про створення її правдивої і переконливої україноцентричної аури, домінантою характерів яких було завзяття до праці, що, здавалося, було безкінечним і невситимим, як про це висловився поетичною мовою лідер неокласиків Микола Зеров у сонеті «Куліш» із циклу «Культуртрегери»: «І навіть в смертних муках агонії // В повітрі пише ще його рука...»

Усі, кому щаслива доля подарувала зустрічі і співпрацю з Віталієм Григоровичем, були винагородженими радісним і творчим спілкуванням, сповнені відчуттям чару його багатогранної особистості. І тут немає перебільшення, бо, органічно поєднуючи в своєму характері публічність та інтровертність, він приваблював внутрішньою красою, що давала про себе знати дієвістю натури задля загального добра і душевною теплотою, здатною підтримати у скрутні дні й періоди. Та й зовнішньої привабливості Віталію Григоровичу не бракувало, яка була сконденсована не тільки у шляхетних рисах обличчя і постави, а й у звучанні його оксамитового баритону, приємних на слух модуляціях його голосу, що часто-густо впливає на співбесідників більше за інші принади особистості.

Можливо, це надто жіночий погляд, та, здається, інформативний і конкретний, що дає змогу оживити в memoria одухо-

творений образ науковця-професіонала, якому ніщо людське не було чужим.

Подієве поле життя Віталія Григоровича, думаю, було вельми широким і багатоманітним. І про це достеменно скажуть його близькі, колеги, друзі. Підтвердять думку, що сходження на вершину Науки було складним і нелегким, та надійною опорою для долання труднощів завжди була дружна родина – дружина Євгенія Андріївна, двоє талановитих синів, четверо онуків, якими як чоловік і батько пишався і яких безмежно любив. Тим часом світла і тепла його душі вистачало багатьом із близького і віддаленого кіл спілкування.

Щоб довести це, пошлюся на декілька знакових епізодів/зустрічей/творчого діалогу-співпраці, /«етюдів пам'яті», за висловом науковця.

ЕПІЗОД ПЕРШИЙ.

Травень 1979 року. В Києві Академія наук Української РСР, Комісія УРСР у справах ЮНЕСКО, Міжнародна асоціація з вивчення і поширення слов'янських культур, Український комітет з реалізації проекту ЮНЕСКО «Вивчення слов'янських культур» проводить Міжнародний симпозіум на тему, сформульовану цілком у дусі русифікаторської політики компартії СРСР часів застою так: «Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст».

Працюють три секції: 1. «Загальні проблеми розвитку сучасних слов'янських культур»; 2. «Сучасна художня культура слов'янських народів»; 3. «Мова і культура. Проблеми художнього перекладу», а також «крутлі столи», орієнтовані на комплексність. 200 учасників із 18 країн – членів ЮНЕСКО – обговорюють низку присутніх проблем, представлених у доповідях і повідомленнях. Під час виступів на пленарному і секційному засіданнях, у кулуарах відбувався інтенсивний обмін думками й ідеями на предмет тенденцій розвитку сучасної української літератури у контексті слов'янських і неслов'янських культур, пошуків спільників у розумінні й інтерпретації актуальних

проблем україністики, незалежних од ідеологічних вітрів патріотів у професії. У колі науковців глибиною суджень і висновків виділявся молодий, енергійний і творчий працівник Інституту літератури Віталій Григорович Дончик.

Яке враження справляв тоді? Краще не скажеш, як словами зі щоденникового запису Івана Чендея після зустрічі з ученим 1974 року: «Віталій Григорович Дончик – один з найбільш глибоких та цікавих дослідників літературного процесу на Україні сьогодні. Молодий, емоційно запальний в міру, зате серйозний і вдумливий, вимогливий і розуміючий наші гаразди і негаразди в мистецтві слова – ось Віталій Дончик. Дончик – завтрашне нашої великої науки в критиці і літературознавстві вже хоча б і тому, бо він не здатний іти на злочинно кон'юктурний компроміс із власною честю та совістю, перед ним, гадаю, халтурники тремтять, а безталання на нього ж і сердите... Подібним до Дончика (як і самому Дончику) буває не легко, а тяжко. Подібні наражаються часто на неприємності і лиха, коли не терплять через свою принципову чесність. Але ж саме подібні до Дончика розставляють віхи на дорозі розвитку літератури і культури, рухають прогрес...»¹

І це не єдиний суперлятив, у якому підкреслено професіоналізм і громадянську відвагу вченого. Бо скільки ж їх адресовано Віталієві Григоровичу ще за часу його плідного творчого життя! І чи не скрізь акцентовано домінантні риси як науковця та як непересічної людини демократичного закрою характеру, що задля наукового осмислення обирав талановитих письменників, а для приватного спілкування – милих його серцю друзів і товаришів, уникаючи табелю про ранги, не зважаючи на їхні світські/державні регалії. Прикметно, що цю властивість Віталій Дончик зберіг од початків своєї молодості, увібравши первні родинного виховання.

Пошлемося на авторитетну думку Михайла Слабошпицького, автора унікальної книги-симбйонта «Протирання дзеркала»,

¹ Чендей І. Щоденник (уривки, 1958–1995). Підготовка до друку С. Кіраля / Іван Чендей // Рідний край. Альманах Полтавського національного університету. – 2018. – № 1 (38). – С. 67.

в якій серед безбережного моря сюжетів і літературних історій виділено лишень два лейтмотивні напрями проблематики: «Про час і про людей» і «Те, чого ви не прочитаете в історії літератури». Широта і глибина осягнутих тем та підтем, як і специфіка наративної стратегії, притаманна книзі, відкривають досяжні/недосяжні горизонти розуміння й інтерпретації тривалого в часі українського літпроцесу, учасником і свідком якого журналісту/літредакторові/талановитому філологу/мандрівникові по різних світах, який виявив хист до жанру травелогу, /плідному письменнику Михайлові Слабошпицькому довелося бути.

Серед суперлятивів про сподвижника по критичному цеху і спільній праці в редколегії «Літературної України» та довготривалій дружбі-співучасті у багатьох складних випробуваннях часу чимало місця надається персоні Віталія Григоровича: «У Дончика є важлива риса. Він – *унікально системний і педантичний чоловік*. Коли йому запропонували редакторство, він одразу ж *перекроїв штатний розпис*, склав список талановитих людей, яких збирався запросити до редакції, з усіма ними він переговорив, декого відсіяв, і у нього вже був готовий *реєстр оригінальних рубрик, котрі мали висвіжити газету*. Одне слово, все вже в Дончика було продумано й пророблено до дрібниць.

Як це в нас за таких ситуацій діється, з Дончиком уже чимало людей запобігливо віталися, дехто підлещувався, маючи сподівання, що колись це йому зарахується. Однак те, що було дуже бажаним, не сталося. У Білій хаті, очевидно, знали, чим дише Дончик і хто його друзі (досить назвати бодай Григора Тютюнника, Євгена Гуцала й Анатолія Шевченка, щоб виснувати: «Не наша це людина»). Окрім того, за Дончиком числилися в минулому всякі ідейні гріхи, за які його не раз «проробляли» й він мав партійні стягнення. До всього, й у своїх виступах він, бачте, був адвокатом «шістдесятників», уперто обороняв «Собор» Гончара, «Мальви» Іваничука, «Полтву» Андріяшика. Не було й в «білохатників» до нього довіри. Так Дончик не став головредом «Літературної України», а я – заступником голов-

реда. Не судився нам кар'єрний злет у цьому виданні»¹ (курсив мій. – В. С.).

ЕПІЗОД ДРУГИЙ

Червень 2000 року. В Одесі перші «Фаценківські читання», в яких брав участь тоді вже член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту літератури. В одного з найяскравіших представників Одеської школи літературознавства професора Василя Васильовича Фаценка було багато спільного з Віталієм Григоровичем. Науковці перебували у дружніх стосунках, часто зустрічаючись не тільки на засіданнях спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій в Інституті літератури, але й у приватному житті. Мали чимало спільного у науковій кар'єрі: обидва належали до однієї вікової генерації, були лауреатами премії з літературознавства імені Олександра Білецького та Шевченківської премії, активними критиками й учасниками сучасного літературного процесу в Україні та поза її межами; компетентними дослідниками літератури ХХ ст., її піднесення і падіння, вершин і низин. По смерті Василя Васильовича на конференцію, присвячену його пам'яті, Віталій Григорович не тільки не міг не прийти, а й блискуче виступив на пленарному засіданні, ставши своєрідним лідером, провів її на найвищому рівні, згуртувавши учасників навколо наукової спадщини одеського професора, завідувача кафедри ХХ ст. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Це було справжнє свято Науки, прикметне радісним спілкуванням з толерантною, демократичною і мудрою людиною з Академії, представником Київської літературознавчої школи, щедрої на ідеї, наділеної даром і умінням віддавати належну шану доброму імені і творчому доробку дослідника, близького за духом вічного пошуку і невситимого відкриття нового в україністиці не тільки за професійним обов'язком, а й передусім за духовним покликанням.

¹ Слабошпицький М. Протирання дзеркала. Те, чого ви не знайдете в історії літератури: спогади / Михайло Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2017. – С. 98-99.

У лаконічній доповіді Віталія Дончика «В основі – діалог», яку не випадково, після ретельного відбору, включив до збірника своїх статей «Бібліотеки Шевченківського комітету», були оприявлені сутогосні для періоду праці над «Історією української літератури в 12-ти томах» наріжні думки, які ще й ще вивірялися як концептуальний фундамент з подальшою розробкою важливих акцентів видання, яким опікувався саме в цей час. Саме тому у статті йшлося про праці Василя Васильовича Фащенко, які постали у його творчому доробку 90-х років. Так, спеціально зупинившись на перевагах вивчення одеським професором творчих індивідуальностей письменників різних періодів розвитку, автор статті наголосив на прикладі аналізу прози Миколи Хвильового таку рису творчого почерку дослідника, як «захисне дорікання». Вельми уважно було розглянуто «цікаву», за версією доповідача, «Програму з історії українського письменства», в якій ішлося зокрема про те, що «українська література витіснялася тоталітарними режимами з високих сфер побутування на примітивно-домашню периферію», але усвідомлення цього й необхідності протидіяння дедалі більше заволодівало вченим. Визрівав і сам спосіб, підхід до художньої творчості. Створений словом світ людини, – вважав учений, – досліджується літературознавством діалогічно, а не монологічно, як у природничих науках, де більше важить точність значень, а не полісемія смислів буття. *Історія літератури постає як діалог текстів різних письменників*¹ (курсив мій. – В. С.). Отже, Віталій Григорович, наділений даром діалого-/полілогічного мислення, умів віднайти корінь квадратний із багатьох плідних суджень представників літературознавчого цеху.

Вражає те, як умів Віталій Григорович бути вірним у дружбі з колегами, з тими, хто пасував йому своїми найкращими рисами душі. На гадку приходить ще один вагомий штрих дієвої любові до людей, талантом якої він був щедро наділений, історія стосунків з родиною Івасюків, яскрава в багатьох деталях,

¹ Фащенко В. Історія української літератури ХХ віку: Програма (На правах рукопису). – Одеса, 1998. – С. 1.

особливо ж тоді, коли в ній сталася велика біда – трагічна загибель сина Володимира, композитора, поета і співака, котрий був яскравим утіленням співочої душі України.

Стаття в «Літературній Україні», один із варіантів якої було опубліковано у книзі Віталія Дончика «Доля української літератури – доля України. Монологи й полілоги», що вийшла в серії «Бібліотека Шевченківського комітету» 2011 року, присвячена світлій пам'яті молодого талановитого українського композитора, розкрила ізсередини не лише трагедію чернівецької родини доцента Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича Михайла Григоровича Івасюка, яка, як і інших полонених тоталітарною системою, зазнала багато лиха від радянської влади, була овіяна болісним щемом і водночас відчуттям розділеного горя, частку якого взяв у своє серце Віталій Григорович. Не випадково публікація спершу мала назву «Вершник, якого не наздогнати» та «Балада про вершника на білому коні», яка за принципом асоціативного зв'язку виносила на перший план образ-символ вершника, однаково спрямований на розкриття спареного образу батька і сина Івасюків. Докладно виписана на тлі національної української історії доля непересічного чернівчанина – людини твердої і не поступливої в принципах «за всієї своєї доброї й лагідної вдачі, інтелігентності, врозумливої толерантності», буковинця з діда-прадіда, уродженця Кіцмані, який пройшов нелегкі життєві іспити (самі тільки шість років радянських в'язниць та гулагівських бараків чого варті!)¹, – постає у момент «неймовірно тяжкого удару по його, батьківському, серцю», на гребені найтрагічнішого у його житті екзистенційного вибору, як пережити вбивство системою улюбленого сина, коли сил, здавалося, ніяких не було. Але тримався він на життєвій лінії, мужньо працюючи, пишучи заради спрямування чуттів і думок «про сина, посмертну долю його імені і творчості, які заступили все інше».

У цій статті все працює на розкриття не тільки стану розбитого горем серця батька, а й на вияскравлення духовного клімату,

¹ Дончик В. Батько і син / Віталій Дончик // Доля української літератури – доля України. – К.: Грамота, 2011. – С. 478.

яким було насичене життя Івасюків, наділених талантом креативної творчості й залюбленості в можливості різних муз. І це досягається за допомогою своєрідної побудови статті, в якій діалогізують достеменно виписані голоси батька й сина, до яких органічно долучається авторський голос дослідника. Композиція публікації, її стиль, логіка викладу думок, які розпросторювали до символічного звучання один із прикладів неволі, в якій довелося жити низці поколінь у XX столітті, сугестували духовне співпереживання, сповнене теплотою вираження гуманістичних ідей.

ЕПІЗОД ТРЕТІЙ

Вересень 2002 року. Це приклад творчої допомоги знаного літературознавця, який виступив у ролі офіційного опонента на захисті дисертації «Поетика сучасної української прози: особливості “нової хвилі”» моєї аспірантки Тетяни Шевченко. І водночас це зразок наукової вимогливості. Бо не відразу доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заввідділом української літератури XX ст. Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка взявся до справи, поки попередньо не переконався, що дисертація виконана на належному рівні, маючи більше ніж три місяці на вивчення її тексту. На переконання членів спеціалізованої вченої ради в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, на засіданні якої відбувався захист, виступ офіційного опонента – ґрунтовний і переконливо аргументований як у позитивній своїй частині, так і критичній, – характеризувався, окрім глибини інтерпретації дисертаційної теми та якості її виконання, вельми присутнім накресленням перспектив і напрямів її подальшої розробки. Це було справжнє інтелектуальне свято, сповнене позитивними емоціями для всіх учасників – не тільки дисертантки, а й літературознавців і мовознавців, об'єднаних ідеєю наукового пошуку.

ЕПІЗОД ЧЕТВЕРТИЙ

І сталий, показовий з погляду довготривалості часу і постійної наукової взаємодії, яка далася взнаки у розумних порадах,

спрямованих на поліпшення моїх концептуальних підходів до написання розділів як члена академічного колективу і як одного з авторів дванадцятитомової «Історії української літератури». Мала змогу зблизька спостерігати, наскільки системно і вдумливо Віталій Григорович підходив до концепції багатотомного наукового видання і поступового вироблення теоретико-методологічних засад, які здійснювалися на засіданнях науково-редакційної комісії, під час дискусій «круглих столів», на інших наукових обговореннях, зокрема під час узгодження структури видання на основі врахування не стільки індивідуальних інтересів виконавців цього проекту, скільки заглиблення у найголовніші аспекти проблем висвітлення української літератури різних періодів та особливостей її розвитку. Як приклад варто навести протоколи засідань круглого столу під назвою «Проблеми висвітлення української літератури кінця XX ст. – 20-30-х років XX ст.» або «Проблеми висвітлення української літератури другої половини XX ст.» – найважливіших і найскладніших етапів розвитку літератури у вельми болючому і трагічному XX столітті, коли блискучий початок ренесансу української культури – Розстріляне Відродження – різко змінився тоталітарним типом культури, радянським уніфікованим мистецтвом, яке підкорялося постановам комуністичної партії і виробленим державним правлінням постулатам, відступ від яких карався вилученням зі Спілки письменників і позбавленням не лише засобів до існування, а й часто-густо життя.

З цією метою підготовча робота, яка велася, починаючи з 2005 року, знайшла відбиток у трьох книгах, зініційованих Віталієм Григоровичем і опублікованих у видавництві «Фенікс». Це, по-перше, «Нова історія української літератури (теоретико-методологічні засади)», яка вміщає низку важливих публікацій. Серед них такі, як «Література – Історія – Нація» Лукаша Скупейка, «Про історію літератури, якої досі не було» Віталія Дончика, «Сучасність української літератури в історичній перспективі» Григорія Сивокона, «Чи можна творити

історію літератури в позаісторичну добу?» Тамари Денисової, «Альтернативна історія літератури – постмодерна парадигма» Ярослава Поліщука, «Карфаген нашої “народності” має бути зруйнований: дещо про комплекс Burns’a – Jasmin’a» Леоніда Ушкалова. Крім того виступали з доповідями такі відомі вчені, як Наталя Шумило, Лариса Мороз, Петро Іванишин, Іван Денисюк, М. Сорока, Тамара Гундорова, Микола Кодак, Василь Костюк, Леся Демська-Будзуляк, Олександр Астаф’єв, Олекс Мишанич, Петро Білоус, Юрій Пелешенко, Микола Бондар, Ігор Моторнюк. На сторінках другого видання цієї ж серії, започаткованої Віталієм Григоровичем як ініціатором академічної «Історії української літератури», видрукувані матеріали засідань не тільки науково-редакційної комісії, а й супроводжуючі документи Президії Національної академії наук України та структура кожного із томів.

Прикметна і третя книжка з цієї підготовчої до «Історії української літератури» серії, в якій ішлося про авторів і їх здобуток у літературознавстві. Це був енергійний посил задля зосередження колективних зусиль, спрямованих на виконання задуманого і терпляче виконаного Віталієм Григоровичем грандіозного проекту.

Довелося мені неодноразово бути присутньою на засіданнях авторського колективу і науково-редакційної комісії дванадцятитомника, спостерігати, як концентрується увага на головних концептуальних підходах, на динаміці критеріїв оцінки художніх текстів і формування окремих наукових блоків. Пощастило проходити стажування під керівництвом Віталія Григоровича у відділі ХХ ст. Інституту літератури, завдяки якому довелося почерпнути цікавий досвід і отримати нові знання, що давали інтенсивний поштовх до наступних літературознавчих пошуків. Це була справжня наука творчої заглибленості в предмет дослідження, поліпшення роботи викладача вищої школи завдяки перенесенню оновлених і поглиблених знань у студентську аудиторію.

Одним із кращих набутоків світлої пам’яті Віталія Григоровича є його книги з теплими написами і побажаннями творчої наспраги – своєрідна окраса не тільки моєї бібліотеки, а й книгозбірень України і світу. До честі знаного науковця слід відзначити, що його публікації написані чудовою літературною мовою, що вияскравлює в його таланті ще одну грань – не тільки блискучого носія усної і писемної мови, а й мовознавця-професіонала, який поклав багато зусиль на озброєння і захист культури української мови як запоруки національної держави й одного з непересічних фундаментів її процвітання.

Звісно, згадані сторінки спілкування з Людиною, щедро обдарованою розумом, дієвістю, душею і талантом «вічної загадки любові» (Григорій Тютюнник), – тільки невеличка частка духовного випромінення, що насичувало світлом доброзичливу і мудру атмосферу починань та звершень відомого науковця (і не тільки творчих!).

Прикметно і те, якими критеріями керувався дослідник для відбору й аналізу знакових текстів і талановитих письменників з метою їх наукового осмислення, а відтак – і пропагування найкращих досягнень української літератури в контексті розвитку культурного процесу складного, де «навіть зрячі йдуть наосліп» (Ліна Костенко), ХХ ст.. Тим більше, що інерція шістдесятництва так чи інак відлунювала в літературознавчих есеях і публікаціях дослідника – таких, як праці про Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколу Хвильового, Тодося Осьмачку, Олександра Довженка, Олеса Гончара, Ліну Костенко, Миколу Вінграновського, Євгена Гуцала, Романа Іваничука, Павла Загребельного, Юрія Мушкетика, Анатолія Дімарова і багатьох-багатьох інших. Не оминав увагою дослідник і досягнення питомих науковців, які працювали в царині україністики: Михайло Грушевський, Іван Дзюба, Сергій Єфремов, Юрій Луцький, Дмитро Наливайко, Дмитро Чижевський, Юрій Шевельов, Іван Фізер. Як правило, до багатьох цих імен і їхнього внеску у розвиток української культури і науки В. Дончик повертався неодноразово,

віднаходячи нові й нові підходи до розуміння й інтерпретації творчого кредо найкращих митців, які доклали багато зусиль до формування позитивного образу України у світі.

Не буде перебільшенням і те, що посил, наданий життєвим та інтелектуальним досвідом незабутнього Віталія Григоровича Дончика, його наукова школа слугують мені і нині як приклад чесного і порядного ставлення до праці, що не дають заспокоїтися на досягнутому, завжди зберігаючи потенціал *semper tiro*, продукуючи вміння ділитися своїми знаннями і навичками створення різномірних наукових друків.

Віталій Григорович у колі науковців, учнів В. В. Фащенка, – професори В. Є. Панченко, М. П. Стрельбицький, викладач Т. П. Ананченко – на І-х фащенківських читаннях